

Kármán Gábor

Törökök az asztalnál, törökök a városban. Bocatus János és a török képe Magyarországon

„Belépek Budára. Köszöntlek Buda, mondtam, Magyarországnak egykor fővárosa voltál, most viszont te vagy a megtestesült fájdalom és betegség, hiszen már a belépés pillanatában látszik rajtad, hogy a sarat és a szennyet szereted. [...] Felemelem a fejem, nézegetem a házakat, alig van tetejük, vagy nincs is. Az ablakok vályoggal, téglával és szalmával vannak betömve. Bizony én azt reméltem, hogy a trójai Pergamont fogom majd látni, s ehelyett mit látok: ormótlan, bemocskolt, rozsdától, füsttől, tapasztásoktól elcsúfított épületeket.”¹ Az idézet Bocatus János kassai bíró csalódását örökíti meg, aki 1605 novemberében, Bocskai István kíséretében járt a Rákosmezőn, és a Lalla Mehmed nagyvezírral való találkozó után volt alkalma az oszmán hatalom alatt élő Buda meglátogatására. Minderről *Relatio vel epistolica commemoratio* című, az események után két héttel írott művében számolt be.²

Ezt az írást sokszor használták Budapest történetének kutatói, akik számára a szöveg mint a múlt közvetlen reprezentációja jelent meg: Bocatus útleírásából adatokat nyertek a budai keresztény közösség, illetve egyes épületek állapotára. Eljárásukat teljesen legitimnek tarthatjuk, ám egyes részletek kritikátlan átvételével kapcsolatban óvatosságra int, hogy a szöveg – mint az a fenti idézetből is jól látszik – többet is mond, mint közvetlen információtartalma: nemcsak adatokat, hanem egységes, megkomponált képet is közvetít az oszmán hatalom alatt álló városról. Amikor Gárdonyi Albert Bocatus leírása alapján próbálja időben elhelyezni Buda házainak romlását, vagy amikor Fekete Lajos arról elmélkedik, hogy a tíz évvel korábban még csak a boszniai utazásokról írott emlékiratokban találunk az utcán temetetlenül heverő holtakat, ám Bocatus adatai szerint 1605-ig a jelenség egészen Magyarorszáig terjedt, ingoványos talajra tévednek, amennyiben megfelelnek arról, hogy forrásuk nem feltétlenül a valaha volt állapot hű tükrözését nyújtja.³

Kármán Gábor (1977) – történész, PhD, MTA BTK Történettudományi Intézete, karman.gabor@btk.mta.hu

A szöveg előadásként hangzott el a Hajnal István Kör 2006. június 30. – július 1-jén rendezett, *Kulturális fordulat a történetírásban* című konferenciáján; köszönöm az Erdélyi Múzeum szerkesztőségének, hogy publikálásának helyet adott.

¹ Bocatus János: *Relatio vel epistolica commemoratio... = Bocskai kíséretében a Rákosmezőn: Emlékiratok és iratok Bocskai István fejedelem és Lalla Mehmed nagyvezír találkozásjáról 1605. november 11.* Szerk. Csonka Ferenc–Szakály Ferenc. Bp. 1988. (a továbbiakban Bocatus: Relatio) 86–87.

² Bocatus legrészletesebb életrajzát lásd Csonka Ferenc: *Utószó = Bocatus János: Öt év börtönben (1606–1610).* Bp. 1985. (a továbbiakban Csonka: Utószó). A *Relatio* eredeti, latin szövegének kritikai kiadását lásd Ioannes Bocatus: *Opera qui exstant omnia: Prosaica.* Ed. Franciscus Csonka. Bp. 1992. 87–110.

³ Gárdonyi Albert: *A hétszáz éves Budapest.* Bp. 1944. 58; Fekete Lajos: *Budapest a török korban.* Bp. 1944. (Budapest története 3.) 104, 160. Nem idézi ugyan Bocatiust, de az általa közvetített képet használja fel újabban Kubinyi András: *Buda, Pest, Óbuda és környékük 1686-ig.* = Bácskai Vera–Gyáni Gábor–Kubinyi András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig.* Bp. 2000. 69–70. A *Relatio* mint a valóságot torzítás nélkül leképező szöveg felhasználására legjobb példa azonban Bocatus korai életrajzírója, akinél a szöveg információi a legkisebb részletig valóságként jelentkeznek, és beépülnek a biográfia narratívájába, vö. Janson Vilmos: *Bocatus János élete és munkái.* Bp. 1918. 19–21.

Ez a szempont Bocatius Relatiójának másik, viszonylag ismertebb része, a török étkek leírása kapcsán már korábban felvetődött. Várkonyi Gábor mutatott rá, hogy Bocatius szövege legalább annyit árul el szerzője identitásáról, mint amennyivel a történeti néprajz adattárát gazdagítja.⁴ E meglátása azzal cseng össze, amire Peter Burke hívja fel a figyelmet az útleírások lehetséges kutatási irányairól írva: az útleírások szövegek és akként is viselkednek, a spontaneitás illúzióját kelthetik, de nem spontánok. Éppen ezért az útleírások irodalmi szöveggként is vizsgálhatók: csakúgy, mint azok esetében, kereshetjük a szöveg intencióit és az annak eléréséhez alkalmazott eszközöket.⁵ Ez az írás arra tesz kísérletet, hogy feltárja Bocatius Relatiójának törökökről alkotott képét, elhelyezze azt a magyarországi – és tágabban, az európai – törökképről rendelkezésre álló tudásanyagban, és megmutassa annak kapcsolatait a szöveg általános intencióival és stratégiáival.

Először is szükséges néhány megjegyzés a szöveg formájával kapcsolatban. A Relatio levélformában íródott, címzettje ismeretlen. Nem tudjuk, Bocatius az ő mintáját követte-e, de az egyik – mind a mai napig – legnépszerűbb mű a 16. századi oszmánokról, a flamand Augerius Busbequius munkája, amely 1581-ben jelent meg először, szintén négy levélből áll. A levelek címzettje ugyanúgy ismeretlen, mint Bocatius Relatiója esetében, és erősen kétséges, volt-e címzettjük egyáltalán. A forma választása nem véletlen: előnyeivel kapcsolatban Busbequius explicite közli, hogy a sietősen megírt levéllel szemben egyes igények nem merülhetnek fel, nem kérhető rajtuk számon a humanista traktátustól elvárt végiggondolt szerkezet és elegáns stílus.⁶ Azzal, hogy Busbequius saját művét „művészietlen fecsegésnek” minősíti, eltereli a figyelmet annak nagyon is tervszerű részéről, spontaneitásnak álcázza, ami valójában a szöveg programjának része. Ráadásul a levél feltételezett személyessége révén Busbequius levonhat egyes következtetéseket, amelyeket esetleg egy kimondottan a nyilvánosságnak írott műben nem tehetne.

A flamand szerző játszik is ezzel a lehetőséggel: miután hosszasan fejtegette, hogy az Oszmán Birodalom meritokratikusan épül fel – tehát a születési előjogok helyett csak a jelölt erényeit és képességeit veszi figyelembe egy-egy poszt betöltésénél –, és kárhoztarta a keresztény államok ezzel ellentétes gyakorlatát (ami persze antik hagyományokra épülő reneszánsz gondolat), közli, hogy ezt a megjegyzését persze csak a címzett szemeinek szánja, előre felmentve magát minden kritika alól.⁷ Bocatius ugyanebből az okból használja a levélformát: még ha nem is játszik rá ennyire annak előnyeire, de a forma miatt ártatlan beszámolóinak tűnhetnek műve legapologetikusabb részei is.

Aslı Çırakman elemzése azt mutatta ki, hogy a felvilágosodásig a törökről szóló leírások általános jellemzője, hogy diffúzak. Szerzőikben még nagyon erős a deskriptív etnográfiai hajlandóság, és 18. századi kollégáikkal szemben nem akarják a látottakat egy elmélet keretébe kényszeríteni. Éppen ezért, bár a szerzők szövegeik egyes tartalmi elemeihez hosszas elmélkedéseket csatolhatnak, átfogó értelmezési kerettel nem rukkolnak elő.⁸ Bocatius Relatiójában

⁴ Várkonyi Gábor: *Jerzy Ballaban és az erdélyi szakácművészet: Egy táplálkozástörténeti forráshely lehetséges értelmezése.* = *Történelem, tanítás, módszertan: Emlékkötet Szabolcs Ottó 75. születésnapjára.* Szerk. Nagy Péter Tibor–Vargyai Gyula. Bp. 2002. 259–267.

⁵ Peter Burke: *Útmutatás az utazástörténet számára.* Korall VII(2006). 26. sz. 17–18.

⁶ Ogier de Busbecq: *Turkish Letters.* Ed. by Edward Seymour Forster. Clerkenwell 2001. 49.

⁷ Uo. 40.

⁸ Aslı Çırakman: *From the „Terror of the World” to the „Sick Man of Europe”: European Images of Ottoman Empire and Society from the Sixteenth Century to the Nineteenth.* New York 2002. 35–104.

sincs egységes, „teoretizált” törökkép: a szöveg négy fázisra osztható, amelyek mindegyike többé-kevésbé alakítja, módosítja, felülírja az addig kialakított képet.

Szerzőnk a szöveg kezdetén hosszan részletezi, mennyire félt, amikor megtudta, hogy Bocskai nemcsak a Habsburg-uralkodóval folytatandó béketárgyalásra viszi magával – ahová eredetileg hívta –, hanem a nagyvezírral való találkozására is. „Ő, Szent Márton vigiliája! Te szerencsétlen költő, Bocatius, ma vagy holnap áldozati báránya leszel a törököknek! Társaim, bajtársaim – mondogattam enyéimnek –, végünk van! Nyomtalanul fogunk elpusztulni! Íme, hová jutottunk, mi vágóhídra menendők!”⁹ Az emlékirat ezen részében látjuk Bocatiust, amint fejéhez kapkod, futkos fel-alá, alig tud aludni a szomorúságtól és aggodalomtól, annyira megviseli a hír, hogy a török sereggel fog találkozni; folyton-folyvást gyermekeire és feleségére gondol, és imádkozik.

Ebben a szakaszban tulajdonképpen a Nyugat-Európában és Magyarországon egyaránt közhelyszerű törökkép szerepel: a rettenetes barbár töröké. A Konstantinápoly elfoglalása után Nyugat-Európát elárasztó turcica irodalomnak pontosan ezek az elsődleges toposzai: a vérben fürdő és gyermekeknek sem kegyelmező harcosé, akinek már pusztá létezése is félelmet vált ki a keresztényekből. A Habsburg Birodalom propagandairódmában a török magára öltötte mindazon tulajdonságokat, amelyekkel az egyéb politikai ellenfeleket is felruházták, ám eltérő vallása miatt – mint „a keresztény név ősellensége” – még súlyosabb ellenérzéseket váltott ki.¹⁰ A 16. században a már korábban is Antikrisztusként emlegetett török még erőteljesebb apokaliptikus színezetet kapott a Luther és más wittenbergi teológusok által kialakított történelemértelmezésben, amely őket Istennek a keresztények bűneiért kirótt büntetéseként állította be. Ennek a gondolatkörnek magyarországi recepciója is ismert.¹¹ Az apokaliptikus jelentőséggel bíró, rettegett török képe ugyanakkor nemcsak spontán terjedt (tehát azért, mert a literátusok felkarolták), hanem fontos részét képezte a Habsburg-propagandagépezetnek is, így kora újkori léptékben viszonylag széles rétegek számára jelenthetett közhelyet.¹²

A „rettenetes török” képének elvárásait váltja fel a második szakasz, Bocatius találkozása a törökkel. A kassai bíró ismerteti Bocskai fogadását a nagyvezír sátrában, s a meglepetés hangján szól. A török csapatok leírása inkább öltözetük pompáját, mintsem rettentő külsejüket hangoztatja – „ruháik, csatjaik, nyeregtakaróik, arany-ezüst díszek, gyöngyeik, értékes drágaköveik, gyönyörű forgóik ízlésesek, pompásak, pazarok. Méltóak arra, hogy versbe szedve megénekeljem őket”.¹³ A decens külső mögül persze elő-előtörhetne a vad természet, de Bocatius Relatiója esetében erről sincs szó. A nagyvezír és a mellette szolgálatot teljesítő

⁹ Bocatius: Relatio, 64.

¹⁰ Maximilian Grothaus: *Zum Türkenbild in der Kultur der Habsburgermonarchie zwischen den 16. und 18. Jahrhundert. = Habsburg-osmanische Beziehungen.* Hrsg. von Andreas Tietze. Wien 1985. 69–72; Barbarics Zsuzsa: „Türk ist mein Nahm in allen Landen...’ Művészet, propaganda és változó törökkép a Német-római Birodalomban a XVII. század végén. *Hadtörténelmi Közlemények CXII(2000).* (a továbbiakban Barbarics: „Türk”) 337–338, 357–359.

¹¹ Yoko Miyamoto: *The Influence of Medieval Prophecies on Views of the Turks: Islam and Apocalypticism in the Sixteenth Century.* *Journal of Turkish Studies XVII(1993).* 125–145; Szabó András: *Die Türkenfrage in der Geschichtsauffassung der ungarischen Reformation. = Europa und die Türken in der Renaissance.* Hrsg. von Bodo Guthmüller–Wilhelm Kühlmann. Tübingen 2000. 275–281. Annál is valószerűbb az, hogy Bocatius tudatában volt az oszmán hódítás wittenbergi eredetű interpretációjának, mivel maga is az evangélikus felekezet tagja volt.

¹² Barbarics: „Türk”, 340–355. Lásd még Karl Vocelka: *Public Opinion and the Phenomenon of Sozialdisziplinierung in the Habsburg Monarchy. = State and Society in Early Modern Austria.* Ed. by Charles Ingrao. West Lafayette 1994. 129–130.

¹³ Bocatius: Relatio, 70–71.

aga leírása ugyancsak hízelgő, utóbbi Bocatius szerint Thurzó Györgyre hasonlít, mindketten szépek és kulturáltak. Nemcsak elnyerik a szerző tetszését, de ezen következtetés levonására sarkallják: „Sohasem gondoltam volna, hogy ez a kegyetlenkedésre hajlamos nép ilyen szép testi és lelki adottságokkal rendelkezessék.”¹⁴ A második szakaszt így foglalhatnánk össze: a találkozás eredménye, hogy a humanista retorika szabályai szerint felépített első részhez képest kiderült: a török is ember, sőt alkalmasint magyar arisztokratákra is hasonlíthat.¹⁵

A harmadik szakaszt a török társaságában elköltött ebéd jelenti. A török étek kedvelt témája a turcica irodalomnak, hiszen az utazók mindig a szokatlanra, különlegesen helyezik a hangsúlyt: sőt Almut Höfert vizsgálatai szerint éppenséggel a műfaj leggyakrabban előforduló tartalmi elemét jelentik.¹⁶ A már említett Busbequius is hosszasan időz a török ételek ismertetésénél, és – beszámolója általános hangulatának megfelelően – elismeréssel említi a puritán török ízlést (miszerint ők megelégszenek sóval, kenyérral, hagymával és joghurtal).¹⁷ A valamivel korábban utazó Hans Dernschwam sokkal elutasítóbb: nála az egyszerű étek (amelyeket az etnográfus részletességre törekvésével ismertet) nem a rómaihoz hasonló puritán jellem megnyilvánulásai, hanem az ízlés szegényességéjé.¹⁸ Bocatius mindkettőn túltesz, roppant érzékletes leírásával: „Megkezdődik az ebéd. Szemmel végigfutok az ételeken és a fogásokon. Egyet sem ismerek közülük, így hát megnevezni sem tudok egyet sem. [...] Csak kevesen esznek. Engem hányinger kerülget. Egy hosszúkás kenyér fekszik előttem, körülbelül háromujnyi széles. Letörök belőle egy darabot, valamilyen magvakat látok ráhintve és rásütve. [...] Megrágom egy kissé, de nem az én ízlésem szerint való: sötlet és keletlen. Továbbhalad tekintetem. Valami sült tyúkfélét látok. [...] Adnak egy combot, émelyítő és bűdös. Lenyúzom a csontokat, s a csont melletti részeket kóstolgom. Úgy érzem, hogy a húst valamilyen bűdös szag járta át. Ki is köpöm, váljék az ő egészségükre, kívánom.”¹⁹

Mindemellett – ahogy ez szintén megszokott a rosszindulatúbb, törökről szóló leírásokban – itt van az asztal melletti zene kérdése, amelyről Bocatius azt írja, „ha te éjjel tíz kandúrt, tíz nőtény macskát és ugyanannyi kisebb-nagyobb kutyát hallasz, tulajdonképpen te török muzsikát hallgattál”.²⁰ Szakály Ferenc veti össze Bocatius leírását útítársáéval, Homonnai Drugeth Bálintéval, aki a Szinán pasa követségének Érsekújváron adott lakomáról közölt részleteket: „Ez szép vendégség vala, mert tállal ittak és marták az étkeket. Ha pedig egy, két és há-

¹⁴ Bocatius: *Relatio*, 73.

¹⁵ A *Relatio* kiadásához előszót író Szakály Ferenc is kiemeli, hogy „Bocatius – vérbeli humanistához illően – erőst karikírozottan írja [...] le a rajta elhatalmasodott rettegés külső megnyilvánulásait”, lásd Szakály Ferenc: *Amikor a bárány a farkassal társalgott...: Bocskai István és Lalla Mehmed nagyvezír rákosmezei találkozásának hátteréről. = Bocskai kíséretében a Rákosmezőn: Emlékiratok és iratok Bocskai István fejedelem és Lalla Mehmed nagyvezír találkozásójáról 1605. november 11.* Szerk. Csonka Ferenc–Szakály Ferenc. Bp. 1988. (a továbbiakban: Szakály: *Amikor a bárány...*) 8.

¹⁶ Höfert vizsgálata tizenkét, 1450 és 1600 közötti, a Habsburg Birodalom területéről származó, francia, illetve velencei követ útleírását vizsgálja, amelyek közül nem kevesebb, mint tíz foglalkozik a török étek kérdésével: Almut Höfert: *Den Feind beschreiben: „Türkengefahr” und europäisches Wissen über das Osmanische Reich 1450–1600.* Frankfurt 2003. (a továbbiakban: Höfert: *Den Feind beschreiben*) 244–245.

¹⁷ Busbecq: *Turkish Letters* 34–35.

¹⁸ Hans Dernschwam: *Törökországi útinapló 1553–1555.* = Uő: *Erdély – Besztercebánya – Törökországi útinapló.* Szerk. Tardy Lajos. Bp. 1984. 298–299.

¹⁹ Bocatius: *Relatio* 75.

²⁰ Bocatius: *Relatio* 77. Vö. az 1657-ben Konstantinápolyba utazó svéd Claes Rålamb hasonló véleményével: Kármán Gábor: *Fatányér és kórkórsó: Magyarok és havasalföldiek egy 17. századi svéd diplomata szemével.* Korall II(2002). 9. sz. 120.

rom rendbeli eleget ett, felkölt, meg más rusnya tatár micsoda ült a más végére az asztalnak [...] és jóllakván egyik tatár a másik ködmönéhez törölte kezét és száját, azt közönséggel cselekszik.²¹ Homonnai ugyanazt a stratégiát követi, amelyet a kora újkor lengyel diplomatái, amikor azzal próbálják az oszmán diplomáciai szabályok által rájuk erőltetett megaláztatásokat kompenzálni, hogy beszámolóikban hosszasan elmélkednek a portai fogadások résztvevőinek barbárságán.²² Arra azonban fel kell hívnunk a figyelmet, hogy Bocatius – Homonnaival ellentétben – nem hangoztat lesújtó véleményt a törökök asztal melletti viselkedéséről: ezzel ugyanis megcáfolná az előző szakaszban mondottakat a török jólneveltségéről.²³ Az étkekkel és zenével kapcsolatos rész tehát nem arra szolgál, hogy a törököt Bocatius visszaminősítse barbárrá, hanem csak arra, hogy jelezze, más, a sajátjától markánsan eltérő kultúráról van szó. Annál is inkább, mert ezt a kassai bíró explicitté is teszi, amikor többször is hangsúlyozza: a törökök számára mindez nagyon kedves és tiszteletre méltó dolog volt, csak az ő ízlésének elviselhetetlen.

Az igazán végleges elhatárolódást a dolgozatom bevezetéseként szolgáló idézet jelzi: a Buda és Pest állapotáról szóló beszámoló. Az ebből előtűnő kép elkésztő, Bocatius mindenütt düledező épületeket lát, még a színleg épségben maradt palotán is észreveszi a három évvel azelőtti ostrom által ütött réseket. A várost belengi a halál: nemcsak mindenütt a romokat és a felújítás-karbantartás teljes hiányát látni, de az elmúlás ennél sokkal közvetlenebbül is jelen van, hiszen – mint Bocatius jelzi – a temetőből kihordták a sírköveket, és kereskedők asztalai-ként használják fel őket. Metaforikusan is erőteljes kép, amikor Bocatius afelett lamentál, hogy a várba vezető út mentén egy török hulla fekszik, a kutyák szabad prédájára. A fizikai romlás jelei ráadásul egyszerre vannak jelen a szellemi romlásával: Bocatius beszámol a magyar prédikátorral való találkozásáról, és nemcsak azt jegyzi fel, hogy annak lakása egy dologházhoz hasonlít, tűzhelyén pedig a macskák az urak, hanem ironikusan utal Kecskeméti István műveletlenségére is azzal, hogy megjegyzi: albumába valami érthetetlen latin szentenciát írt be.

Az oszmán uralom alatt élő városok állapotával kapcsolatos sztereotípiák általánosak: Busbequius, Dernschwam és mások is igen szomorú állapotokról számolnak be. Nem csoda az sem, hogy Bocatius és társai nem kíváncsiak az oszmánok által épített – egyébként meglehetősen számos – középületre: mint arra Amanda Wunder felhívta a figyelmet, különösen a Konstantinápolyt leíróknál szokásos, hogy a még álló középületekhez képest sokkal több szó esik az antik történeti emlékekről, romokról, a múlt maradványairól. Úgy is lehetne mondani, hogy általában az Oszmán Birodalom leírásában az antikvarianizmus és nem a későbbiekben előtérbe kerülő orientalizmus a domináns: a területek nem annyira jelenlegi lakosságuk, hanem múltjuk miatt érdekesek.²⁴

²¹ Homonnai Drugeth Bálint: *Naplója. = Bocskai kíséretében a Rákosmezőn: Emlékiratok és iratok Bocskai István fejedelem és Lalla Mehmed nagyvezír találkozójáról 1605. november 11.* Szerk. Csonka Ferenc–Szakály Ferenc. Bp. 1988. 111. Szakály Ferenc kommentárját lásd Szakály: Amikor a bárány... 42.

²² Dariusz Kolodziejczyk: *Semiotics of Behavior in Early Modern Diplomacy: Polish Embassies in Istanbul and Bahçesaray.* *Journal of Early Modern History* VII(2003). 253–254.

²³ Sőt nem is az étkezési kultúráról, hanem kifejezetten az elfogyasztott étkekről beszél. A megkülönböztetés szükségességét jelzi, hogy míg – miként jeleztük – a Höfert által vizsgált tizenkét turcicaszerzéből tíz szól a törökök étkeiről, csupán hét tér ki asztal melletti viselkedésük ismertetésére Höfert: *Den Feind beschreiben* 244.

²⁴ Amanda Wunder: *Western Travelers, Eastern Antiquities, and the Image of the Turk in Early Modern Europe.* *Journal of Early Modern History* VII(2003). 89–119.

Bocatius szövegében mindez még nagyobb hangsúlyt nyer: számára a múlt keresése nemcsak az európai kultúra gyökereinek megtalálására tett kísérlet, hanem a nemzeti múlt fellelése – azé a nemzeti múlté, amelynek folyamata nem is olyan régen szakadt meg. Ő is rátalál néhány bizonyítékra, hogy Buda valóban olyan szép lehetett, amilyennek mondják, ám – mint láttuk – komoly retorikai eszköztárat mozgat meg az azóta bekövetkezett romlás felmutatására. Az anyagi és szellemi hanyatlás, amelyet hosszasan ismertet, a halál vízióját tárja az olvasó elé: olyan halálét, amely a konkrét városon kívül akár az egész nemzetre is vonatkoztatható.

A konklúzió levonása előtt gondoljuk végig még egyszer Bocatius szövegének négy szakaszát. A roppant elterjedt, „rettenetes török” képét mutatja fel a kezdeti állapot, amelyet azonban hiteltelenít a második szakasz „a török is ember” érvelése. Mielőtt azonban a török nagyon szimpatikussá válhatna, Bocatius siet megmutatni, hogy a miénktől gyökeresen különböző természetű és ízlésű emberekről van szó – nem borzalmas és rettegett, inkább egy kicsit nevetéses barbárokról. A végső szakaszban aztán az is kiderül, mi az akadályja annak, hogy a törököket kissé furcsának, ám rokonszenvesnek tarthassuk: ez nem más, mint rettenetes hatások Magyarországra, a nemzeti dicsőség halálának nyomai, amelyek lábuk nyomán megjelennek.

A szöveg dinamikus törökképe egy átfogóbb szövegstratégia szolgálatában áll, amely könnyen átlátható, ha belegondolunk, milyen kettős célt követett Bocatius a *Relatio* megírásakor. A találkozó, amely írásának témáját adja, nem akármiről volt szó: Bocskainak a nagyvezír a koronát, egy oszmán adófizetőként működő magyar királyság lehetőségét ajánlotta fel.²⁵ Ennek a korabeli, éppen csak formálódó nemzetközi jogban is hatalmas a jelentősége, és Bocatius egyik legfontosabb feladata az, hogy a fejedelmet tisztára mossa a várható vádaskodások alól, hogy tudniillik nem mindenben a lehető legjóhiszeműbben járt volna el. Másrészt a kassai bíró saját magát is mentetgeti a törökbarátság vádjá alól, amikor minden lehetséges esetben jelzi: nem állt szándékában elmenni a nagyvezíri fogadásra, nem is tudott róla, hogy oda mennek, és ott is alárendelt szerepet játszott. Időnként a két apologetikus vonulatot mesterien fűzi össze, amikor bár többször is jelzi, csak fél füllel hallgatta a fejedelem és a nagyvezír tárgyalását, azt egészen pontosan fel tudja idézni, hogy Bocskai megtagadta a törvényes urától, Habsburg Rudolftól való elszakadást, és a koronát csak mint ajándék ékszert és nem mint felségjelvényt fogadta el.²⁶

Bocatius azonban nemcsak a *Relatio* „cselekményében” elhelyezett utalásokkal reflektál az erdélyi politika „törökösségének” problémájára, hanem ezzel függ össze általában a törökről rajzolt képe is. Egyrészt be kell mutatnia, hogy a török nem az a mindent felélegető barbár, akivel nem lehet szóba állni, ugyanakkor minden esetben hangsúlyoznia kell azt, hogy a török más, mint mi vagyunk, esztelenség túlságos barátságba keveredni vele, és hogy uralmának elismerése alapvetően mégiscsak romlást hoz Magyarországra. Szövetségesként a körülmények kényszere miatt elfogadható, de uralkodónak semmiképpen sem. Ennek szolgálatában alakul a szöveg valósághoz fűződő viszonya is: Bocatius nyilván nem hazudik, amikor a volt

²⁵ A politikai kontextusról részletesen lásd Szakály: *Amikor a bárány...*; Papp Sándor: *Török–magyar tárgyalások és szerződésükötés 1605-ben.* = *Historia manet: Volum omagial / Demény Lajos / emlékkönyv.* Szerk. Violeta Barbu-Tüdös S. Kinga. Buk. 2001. 119–135; Uő: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez.* Bp. 2014. 147–237.

²⁶ Ennek a szöveghelynek tudatos és politikailag célzatos szerkesztettségére Kees Teszelszky hívta fel a figyelmet: *A Bocskai-korona mítosza: A koronázás körülményeinek leírása a fikció és a valóság tükrében.* = *Magyarország védelme – Európa védelme.* Szerk. Petercsák Tivadar–Berecz Mátyás. (Studia Agriensia 24.) Eger 2006. 239–247.

magyar főváros helyzetét leírja. Egyes elemeket – így Buda katasztrofális állapotát – azonban kiszínezhethet, a negatív jellemzőket kiemelheti, az összképet a szöveg logikájának megfelelően alakíthatja. Éppen ezért van szükség a *Relatio* forrásként való felhasználásakor óvatosságra, mielőtt – ahogyan a magyar fordítás kiadója, Csonka Ferenc lelkesen szorgalmazza – Bocatius szemével látnánk a török uralom alatti Buda hétköznapjait.²⁷

Turks at the Table, Turks in the City. János Bocatius and the Image of the Turks in Hungary

Keywords: images of Turks, Buda, epistle, István Bocskai

The study is a close analysis of the image of Turks found in Johannes Bocatius' *Relatio vel epistolica commemoratio*. Writing about the negotiations of István Bocskai, prince of Transylvania with the grand vizier at the Rákos field and about his visit to Buda, Bocatius creates a dynamic image of Turks, leading his readers to his point in four steps. The image of the formidable, barbarian Turk is questioned by the experience related to the personal meeting: the Turks are also human beings. This is then modified by the strong experience of foreignness at the meal after the negotiations; and the images of destruction related to Buda make it obvious why a clear distance towards them must be maintained. The image of Turks, created by this follower of Bocskai, who at this occasion accepted Ottoman vassal status, can thus also be read as a political statement.

²⁷ Csonka: Utószó, 212.